

32. Ситник Г. П. Національна безпека України: теорія і практика : монографія / Г. П. Ситник, В. М. Олуйко, М. П. Вавринчук. – К. : Кондор, 2007. – 616 с.
33. Смоляннюк В. Прохолода над Атлантикою / В. Смоляннюк // Народна армія. – 1999. – 19 жовтня.
34. Смоляннюк В. Ф. Військова могутність України: Теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років) : монографія / В. Ф. Смоляннюк. – К. ; Ірпінь : ВТОР “Перун”, 2000. – 448 с.
35. Снігир О. В. Україна у геополітичних концепціях Європейського Союзу: динаміка “об’єкт-суб’єктивних” відносин : автореф. дис. ... к.політ.н. : спец. 21.01.01 / О. В. Снігир. – К., 2004. – 16 с.
36. Україна 2000 і далі: геополітичні пріоритети та сценарії розвитку: Монографія Національного інституту стратегічних досліджень і Національного інституту українсько-російських відносин. – К. : НІСД, 1999. – 384 с.
37. Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти : [кол. моногр.] / за ред. Ф. М. Рудич. – К. : МАУП, 2002. – 488 с.
38. Черник П. П. Геополітичне положення України в Центральній-Східній Європі : автореф. дис. ... к.політ.н. : спец. 23.00.04 / П. П. Черник. – Львів, 2008. – 19 с.
39. Шевченко М. М. Геополітичні знання як системна основа формування суспільної свідомості (соціально-філософський аспект аналізу) : автореф. дис. ... к.філос.н. : спец. 09.00.03 / М. М. Шевченко ; Ін-т вищ. освіти АПН України. – К., 2004. – 18 с.
40. Шмаленко Ю. І. Геополітичні пріоритети України в сучасному світі : автореф. дис. ... к.політ.н. : спец. 23.00.04 / Ю. І. Шмаленко. – Одеса, 2002. – 19 с.
41. Яхно О. М. Україна в сучасному геополітичному просторі (політико-медійний аспект) : автореф. дис. ... к.політ.н. : спец. 23.00.03 / О. М. Яхно. – К., 2006. – 20 с.

Надійшла до редколегії 01.09.2014 р.

УДК 351.1

В. С. ДОРОШЕНКО

ЛЮДСЬКИЙ КАПІТАЛ У КОНТЕКСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Зроблено аналіз значення концепції сталого людського розвитку, реалізація якої може забезпечити спосіб життя, що відповідає високим гуманістичним критеріям, показано роль сфери знань, науки, освіти у формуванні громадянського суспільства.

Ключові слова: сталий розвиток, людський капітал, державне управління, інтелект, сучасні соціальні перетворення, наука, освіта, управління.

There is made an analysis of the significance of stable human's development, realization of which can guarantee the way of life which is harmonic with high humanitarian criteria. It is shown the role of the sphere of knowledge, science, education in formation of civil society.

Key words: stable development, human's capital, public administration of intellect, modern social transformations, science, education, knowledge.

Поштовхом і водночас до певної міри реалізатором (виконавцем) інтелектуального прориву суспільства має стати його управлінське забезпечення. У спеціальній літературі це називається механізмом стрімкого просування управлінської системи до оновлення. Українська держава ще не створила таких механізмів, але створювати їх важливо, щоб вони забезпечували саме прорив, а не розрив ланцюга, не штовхали до відмови від усього попереднього досвіду, національних традицій [4, с. 18]. “Де правління “дрімає” або безпомічне, – пише відомий фахівець Г. Атаманчук, – там і суспільство в усіх своїх сферах перебуває в застої, конфліктах, відсталості й зашкарублості при тому, що чітко впадає в око: прорив на інших напрямках людської творчості не замінює актуальності й необхідності сильного управління, достатнього для проривів саме тут” [2, с. 18–19]. По суті, мова має йти про таке оновлення управління – державного і самоврядування, – щоб воно з часом ставало системою надання людям соціальних послуг з постійним (необхідним) підвищенням їхньої якості.

Проблеми вищеозначеної теми розглядаються в працях таких авторів, як П. Дрекер, Г. Атаманчук, С. Катаєв, В. Глушков, Л. Ємельяненко, М. Михальченко, Ю. Сурмін, Л. Тупчієнко, С. Курбатов, І. Антіпов. Натомість даний предмет дослідження потребує подальшої конкретної, аналітичної розробки.

Мета роботи – розкрити значення і роль факторів, що визначають поняття людського капіталу для становлення сучасного громадянського суспільства.

На особливу увагу заслуговує концепція сталого (стійкого) людського розвитку, що сформувалася у другій половині ХХ ст. і міцно увійшла в науковий і політичний обіг. Якщо першопоштовхом до її появи була стурбованість інтелектуалів екологічними та глобальними проблемами, то в наші дні в модель сталого розвитку уже включають проблеми співіснування людини і природи, а також стійкого розвитку всіх соціальних систем і підсистем (економіки, політики тощо), в цілому еволюції природи та людини. Дотримуючись основних принципів даної концепції, багато держав забезпечили своїм народам спосіб життя, що відповідає високим гуманістичним критеріям. На нашу думку, концепція сталого розвитку може бути ефективною і для України, свідченням чому є сам її зміст.

Насамперед відзначимо, що вона ввібрала в себе досягнення сучасного етапу розвитку теорії взаємодії природи і суспільства, квінтесенцією яких є “зрівняння” у важливості Природи і Людини. Сталий розвиток – це союз людини не тільки з природою, а ще й із самою собою. Він орієнтований на задоволення потреб теперішнього часу, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь

задовольняти свої потреби. Іншими словами, сталий розвиток являє собою синтез соціальної та природної форм розвитку. Це керований розвиток суспільства, що забезпечує існування і безперервний розвиток цивілізації, не руйнуючи своєї природної основи, причому не в кордонах окремої країни чи континенту, а на всій планеті як єдиному просторі життя і розвитку людства [6, с. 3–17].

При переході на шлях сталого розвитку, вважають дослідники, важливо виділяти три рівні цілей:

– генеральна мета може розглядатися як забезпечення умовно безкінечного існування людської цивілізації;

– цілі забезпечення передбачають: а) збереження параметрів біосфери, ключових характеристик клімату, складу атмосфери, води, ґрунтів; б) збереження природних ландшафтів для відтворення особистісної природи людини;

– цілі підтримки зорієнтовані на відтворення суспільством умов, за яких: а) можуть існувати компоненти біосфери; б) відтворюється і трансформується соціально-екологічна система.

Якщо забезпечується сталість в обох (біосфері і соціально-економічній) системах, то існують усі підстави говорити про сильну сталість. Коли ж забезпечується стійкість лише соціально-економічної системи, то йдеться про слабку сталість.

За сучасних умов Україна не має реальних можливостей реалізувати критерії сильної сталості. Тому необхідно насамперед досягти хоча б слабкої сталості, котра й забезпечить достатні умови життєдіяльності, зростання добробуту населення і духовного його розвитку, що означатиме формування передумов для досягнення сильної сталості розвитку.

Переосмислення реальності як світу людини зумовило свого часу прорив науки (природознавства) за межі безпосередньо спостережуваного, а культурі в цілому дало можливість зрозуміти і використати здобутки широкого спектру різних народів. У сучасних умовах інтелектуальні ресурси (соціальний інтелект і знання як його продукт) виходять на перший план серед всіх видів ресурсів. Саме вони приносять найбільший успіх і добробут народам. Тому розвиток і піднесення культури, освіти, науки, відтворення, збереження і використання інтелектуальних ресурсів стає в наші дні програмним завданням держави і найважливішою проблемою суспільного розвитку.

Звернемо увагу на такі моменти. На початку ХХ ст. стояло завдання забезпечити повну середню освіту всім громадянам (неписьменність було ліквідовано ще до кінця 30-х рр. ХХ ст.). Сьогодні мова має йти не про освіту взагалі, а про рівень інтелектуальності освітньої системи нашої країни. Ще вчора, умовно, промисловість, народне господарство в цілому задавали параметри розвитку освіти і науки. У наші ж дні наука і освіта все більшою мірою стають джерелами розвитку і економіки, і суспільства в цілому.

Академік В. Глушков, якого по праву вважають одним з найвидатніших учених ХХ ст., майже півстоліття тому писав: “Поки швидкість накопичення знань

була невеликою, за період активної діяльності людини з моменту здобуття нею освіти і до виходу на пенсію можна було задовольнятися одержаним у процесі навчання багажем. Зараз (йдеться про 1979 р. – *авт.*), коли об'єм знань за 15 років подвоюється, подібний метод уже зовсім не годиться [3, с. 119].

Необхідна докорінна зміна системи освіти, яка полягає у трьох основних моментах. По-перше, у навчальних закладах потрібно вчити насамперед умінню безперервно вчитися; лише на базі цього навчати тим чи іншим конкретним знанням. Другий момент – організація системи безперервного навчання. Третій момент, якому доведеться відіграти велетенську роль у майбутньому, – використання досягнень інформатики” [8, с. 204–299].

Особливо гострою для України є проблема збереження національного інтелектуального ресурсу. За деякими підрахунками, близько 2 млн осіб – носіїв сучасних знань і вмінь – живуть і працюють сьогодні не вдома, а за кордоном. Добре відомо, що наш народ упродовж століть збагачував своїх близьких і далеких сусідів по планеті сотнями тисяч розумних голів і талановитих рук. Змінити цю тенденцію – відповідальне завдання насамперед державних владних управлінських структур, адже йдеться про винятково важливу складову національної безпеки країни. А в умовах глобалізації, відкритості суспільств наука у своєму розвитку не знає державних кордонів. Отже, і Україні варто піднятися до такого рівня, щоб стало можливим не лише на сучасному рівні стимулювати творчу працю вчених, а й залучати в країну інтелектуалів із-за кордону [5, с. 104–106].

Ще більш вагоме і відповідальне завдання державного управління – ефективне використання інтелекту в різних сферах суспільного життя. Тут варто критично переосмислити все: і традиційну радянську спадщину, яка по суті підтримувала інтелектуальний розвиток, вправно залучала і використовувала його; і вироблену та вкорінену в суспільній свідомості зневагу до інтелектуальної праці, неготовність нашої системи освіти до навчання вмінню логічно і нестандартно мислити, здатності висловлювати (народжувати) ідеї, створювати принципово нове.

За роки незалежності більше, ніж у два рази скоротилася кількість працівників наукової сфери; натомість охоплення вищою освітою досягло 66 % випускників середньої школи (511 студентів на 10 тис. населення), а кількість кандидатів наук зросла у три рази і майже у стільки ж зросла кількість докторів наук. Про їх “віддачу”, у тому числі і у сфері державної служби, можна судити з того факту, що зі 108 тис. докторів і кандидатів наук тільки 20 тис. працює в науково-дослідних установах і вищій школі, а решта – у владі, бізнесі та не за фахом [5, с. 204–299].

Як уважає відомий український культуролог С. Курбатов, почвальним для України в цьому аспекті може бути досвід Китайської Народної Республіки, яка за час економічних реформ, що розпочалися в 1978 р., перетворилася з бідної та технологічно слаборозвиненої країни на другу (після США) економіку сучасного світу. Дослідник посилається на останні (2012 р.) дані про зростання капіталовкладень у науково-дослідницьку галузь, за обсягом яких Китай випереджають лише США і Японія.

Де знайшли резерви, опору, вихід китайські управлінці? У концентрації і фінансовій підтримці наукових кадрів і досліджень. З 1700 вишів було обрано із завданням сформувати стратегічні напрями економічного та соціального розвитку. Сьогодні в цих університетах навчається кожний з 10 китайських докторантів, понад 60 % аспірантів, водночас університети майже 100 (96) % дослідницьких лабораторій, акумулюють 70 % грантів на наукові дослідження. За десять останніх років щорічна кількість наукових публікацій китайських учених зросла майже в шість разів (320 тис. у 1998 р. до 112 тис. у 2008 р.) [7, с. 182–183].

Як це не парадоксально звучить, “вирощування” інтелекту – справа не лише винятково складна, а й суцього індивідуальна. Наша ж система освіти ще й досі налаштована переважно на масовість охоплення, на сумнозвісний “середній” показник. А час вимагає виробляти і освоювати нові технології навчання, складовими і провідними серед яких мають стати спеціальні технології нарощування інтелекту.

Причому, якщо про інтелект ученого, про індивідуальний та груповий інтелекти наукове співтовариство має певні уявлення, ведуться дослідження в цій царині, то про інтелект управлінський і особливо національний, державницький інтелект можна почути лише у вузькому колі соціологів, психологів, наукознавців. Як відзначає професор Ю. Сурмін, управлінський інтелект тим специфічний, що націлений на мету, отже, доцільний. А оскільки управлінська діяльність пов’язана з владою, то він ще й вольовий, отже, містить елементи примусу [9, с. 162].

Раніше вже йшлося про багато- і різноманіття напрямів управлінської діяльності. Відповідно логічним буде “закріпити” за ними і різновиди управлінського інтелекту, а саме: науковий, політичний, професійний, освітній, експертно-аналітичний тощо. Кожний із них включає в себе знання фахові, систему законів і норм, які забезпечують інтелектуальну діяльність, а в сукупності представляють національний, державницький інтелект конкретного суспільства.

Очевидно, що Україна не має, на жаль, достатніх інтелектуальних ресурсів, що аж ніяк не говорить про відсутність чи низький потенціал національного інтелекту. Через це таким актуальним завданням (напрямом) державного управління має стати управління національним інтелектом. З історії інших народів добре відомо, в яких складних умовах він формується, набуваючи гнучкості та плинності, і як швидко його можна втратити, якщо не утримувати талановитих учених і фахівців різними стимулами.

Якщо підійти узагальнено, то управління національним інтелектом передбачає, насамперед, формування національної еліти: політичної, управлінської, професійної, наукової, освітньої тощо і забезпечення взаємодії між цими групами інтелектуалів як основного засобу збагачення їх один одним.

Сучасні суспільні перетворення в Україні, як би ми до них не ставилися, у своїй сукупності зорієнтовані на включення держави і народу в загальноцивілізаційне русло. Власне, еру нового, невідомого світові соціального будівництва започаткувала Жовтнева революція 1917 р. А відсутність відповідних економічних і соціальних передумов, належного теоретичного і культурного

забезпечення, невідповідність мас до радикальних змін перетворили великий задум щодо досягнення великої мети для більшості населення на недосяжну мрію.

Але, аналізуючи минуле, нам належить відділити “зерно від половини”, зберегти в кожному з нас і в суспільстві в цілому все те краще, світле і справедливе, яке було в цій епосі новітнього соціального творення. Нові життєві пріоритети можуть сформуватися тільки як синтез духовних надбань попередніх поколінь, новітніх пошуків сучасників і світового досвіду демократичної організації суспільства і заможного життя людей.

Як показує досвід успішних країн, інноватика важлива не лише у високотехнологічних галузях економіки, а і в соціальному регулюванні, у процесах та видах діяльності, пов'язаних з інвестиціями в людину. Відтворення і розвиток її одночасно із саморозвитком реалізується за рахунок функціонування таких галузей, як освіта, медицина, культура, мистецтво, наука і наукове обслуговування, інформатика, фізичне виховання, спорт. Саме тут формується людський інтелектуальний і культурний капітал.

Поняття “людський капітал” народжене ринковим середовищем і вказує на нову роль людини в суспільно-виробничому процесі, насамперед на зростання інтелектуальної діяльності як ефективного джерела економічного зростання [3, с. 152–170]. Людський капітал є результатом інвестицій і нагромаджень у вигляді здоров'я, знань, навичок та інших продуктивних здібностей людини, що реалізуються через працю як інтелектуальну діяльність, яка, на відміну від фізичної праці (грунтується на виконанні наперед визначених стандартних дій), передбачає творчий, пошуковий підхід до осмислення суті і виконання отриманого завдання. Людський капітал не може формуватися без прямої безпосередньої участі його майбутнього власника – і в цьому специфіка цього виду капіталу та інвестицій у нього. Іншими словами, витрати на виробництво цього специфічного інвестиційного товару (знань, кваліфікації) – це вкладення в підвищення рівня знань, умінь, збереження здоров'я та інших продуктивних можливостей людини.

Оскільки складовими інтелектуального потенціалу є освіта, наука, використання досягнень науки, інноваційна діяльність, проілюструємо цей невтішний висновок конкретними цифрами.

Фінансування системи освіти в Україні вдвічі менше визначеного законодавством – 5 % ВВП замість десяти, на чверть скоротилася кількість закладів професійно-технічної освіти, проте різко зросла кількість вищів (понад 880) і відповідно зросло охоплення вищої освітою – до 66 % випускників середніх шкіл. При цьому збільшення кількості випускників ВНЗ йде з великими перекосами: якщо кількість інженерів зросла на 8 %, то юристів та економістів – у півтора рази.

Але різкий “потяг до знань”, набутих у вищих навчальних закладах, “омасовлення” вищої освіти, глибока диференціація та спеціалізація фахової підготовки, зменшення ролі національної держави, деградація рамок національного життя під впливом глобалізації висувають нині вимогу формувати компетенції, а не ідеали: “Передання знання більше не має вигляду того, що покликане формувати еліту, здатну вести націю до звільнення, а постачає системі

гравців, здатних забезпечити належне виконання ролі на посадах, які потрібні [соціальним] інститутам” [1, с. 107]. Тим самим підринаються засадничі підстави покликання університету як символу освіти і науки. Його базова культурна місія бути інституцією, яка продукує строге, неупереджене, соціально ангажоване мислення, готуючи компетентних науковців, перетворює знання на дієву силу, здатну визначити спрямованість і успіх будь-яких видів діяльності.

Але є ще одна “особливість” сучасної вищої освіти – неусувний гуманітарний компонент у будь-якій спеціальності. Він зумовлений тим, що у своїй діяльності людина, зорієнтована на певний предмет, водночас і невід’ємно має справу із собою, а продукування нею певних результатів (“речей”) є також і творенням самої людини – як діяча цієї справи, як творця згаданої дії.

Тривалий час майже ритуалом було славити вітчизняну систему освіти – адже Україна дала світові стільки учених, винахідників, письменників, інтелектуалів.

Фактом є те, що на зорі незалежності Україна мала потужний інтелектуальний потенціал: населення було грамотним, кількість осіб з вищою і середньою професійною освітою на 1000 працюючих становила 336 чоловік, тоді як у Франції – 220, Японії – 230 і тільки в США – 360, рівень освіченості населення в Україні перевищував середній індекс країн Східної Європи і СНД.

Прикро, що за роки незалежності не десятки, а вже сотні тисяч дітей залишають школу, не закінчивши навчання. Натомість майже п’ята частина зайнятих працює на посадах, що не відповідають рівню їхньої освіти, а кожен третій працівник з вищою освітою зайнятий на роботах, які такого рівня освіти не потребують.

Ще сумніші результати маємо у сфері науки – її фінансування скоротилося в чотири рази – замість передбачених законом 1,7 % ВВП маємо 0,42 %. За роки незалежності кількість працівників наукової сфери скоротилася більш ніж удвічі. Для прикладу, у Франції на 10 тис. зайнятого населення припадає 230 науковців, у Данії – 143, ФРН – 124, в Україні ж – 51. Зрозуміло, що за такої ситуації в середньому за рік за межами України працюють від 2 до 3 млн наших співвітчизників. А це здебільшого люди з вищою освітою, і немалу частку серед них становлять власники кандидатських і навіть докторських ступенів [5, с. 53–56].

Нарешті, помітний перерозподіл зайнятості на користь некваліфікованої робочої сили свідчить про домінування в економіці України застарілих технологій, відсутність будь-яких інноваційних процесів; не відповідає завданням інноваційного розвитку професійний склад зайнятих. Тож не дивно, що в економічно розвинених країнах інноваційно активними є 60 – 70 % підприємств, а частка інноваційних розробок сягає від третини експортованої продукції в Японії, 40 % у США, до 99 % в Ірландії. В Україні частка інноваційно активних підприємств ледь перевищує 13 %, відповідно інноваційних розробок в українському експорті всього 0,5 % [1, с. 15–20].

Узагальнюючи, маємо відзначити такі загрозливі тенденції в розвитку і збагаченні інтелектуального потенціалу України:

- зростання темпів “відтоку мізків” за кордон;
- невідповідність системи освіти запитам ринку праці;

- прискорена руйнація наукової сфери;
- зниження інноваційної активності бізнесу.

Саме тому нашій державі вкрай необхідна стратегія інноваційного розвитку – єдина довгострокова державна науково-технічна й інноваційна політика.

Підбиваючи підсумок, зауважимо, що економічний капітал – це основа і продукт бізнесу, а людський капітал – це продукт таких речей, як освіта, сім'я, управління, культура, наука. Сам же соціальний капітал теж продуктивний, тільки “виробляє” він правила, норми, простір довіри, завдяки яким відбувається ефективна соціальна комунікація. А відтак, не можна і далі належним чином не брати до уваги той факт, що розвиток сучасної економіки, суспільства в цілому перебуває в жорсткій залежності від сфери науки, знання, освіти.

Література:

1. *Антипов И. В.* Управление инновационными проектами с использованием объектов интеллектуальной собственности / И. В. Антипов // Зб. наук. праць ДонДУУ. – Серія “Державне управління”. – 2010. – Т. X. – Вип. 139. – С. 15–20.
2. *Атаманчук Г. В.* Управление – фактор развития (Размышления об управленческой деятельности) / Г. В. Атаманчук. – М. : Экономика, 2002. – С. 18–19.
3. *Глушков В. М.* Кибернетика. Вопросы теории и практики / В. М. Глушков. – М. : Наука, 1986. – 488 с.
4. *Дрекер П. Ф.* Задачи менеджмента в XXI веке / П. Ф. Дрекер ; пер. з англ. – М. : ИД “Вильямс, 2001. – 722 с.
5. *Ємельяненко Л. М.* Макроекономічна оцінка відтворення інтелектуального потенціалу України / Л. Є. Ємельяненко // Формування ринкової економіки : зб. наук. пр. Спец. вип. : у 3-х т. Соціального-трудова відносина: теорія і практика. – К. : КНЕУ, 2010. – Т. 2. – С. 46–62.
6. *Катаев С.* Концепция общества устойчивого развития: синергетическая интерпретация / С. Катаев // Мировая экономика и международные отношения. – 2003. – № 4. – С. 3–17.
7. *Курбатов С.* Сучасний елітний навчальний заклад: Концепція університету світового класу / С. Курбатов // Еліта: витоки, сутність, перспективи / В. Кремень, В. Ільїн, С. Пролєс та ін. ; за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : Т-во “Знання” України, 2011. – С. 182–183.
8. Наука і освіта в Україні на зламі століть / М. Михальченко, В. Андрущенко ; Україна розділена в собі: від Леонідії до Вікторії – Т. 2. – К. : ІПЕННД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2008. – С. 204–299.
9. *Сурмін Ю. П.* Соціологія управління: підручник / Ю. П. Сурмін, І. П. Бідзюра. – К. : Освіта України, 2012. – С. 162.
10. *Тупчиенко Л. С.* Перестройка и социальное творчество / Л. С. Тупчиенко // Человек и перестройка: размышления ученых ; редкол. В. С. Пазенок и др. – К. : Изд-во при Киев. ун-те, 1989. – С. 152–170.